

beroep door slechts één type notaris te erkennen, geen verplichte stage meer te eisen en de kamers van notarissen die toezicht plachten te houden, af te schaffen. Het toezicht werd sindsdien aan het openbaar ministerie opgedragen en het examineren van kandidaat-notarissen geschiedde door een commissie uit het provinciale gerechtshof. Het hybride karakter van het ambt of beroep van notaris bleef bestaan doordat de man werd benoemd door de kroon (de eerste vrouw pas in 1947). Het 'wezen' van zijn ambt pleegt te worden omschreven als: vertrouwenspersoon en onpartijdig adviseur.

De historicus De Jong, uit Nijmegen, heeft dit jubileumboek geschreven in opdracht van de Stichting tot bevordering der notariële wetenschap, die inmiddels een indrukwekkende reeks monografieën — waaronder vele historische — heeft doen verschijnen. De Jong heeft die taak overgenomen van de betreurde Emile Henssen. Hij geeft in kort bestek een helder overzicht van de rijk geschakeerde ontwikkeling van het notarisambt gedurende anderhalve eeuw. De Jong besteedt vanzelfsprekend de nodige aandacht aan de wijzigingen die de notariswet in de loop der tijd onderging, maar daarnaast ook aan de sociale en economische plaats en de politieke achtergrond die de notaris in een veranderende samenleving innam: zoals organisatie der beroepsgenoten, eisen van vakbekwaamheid (verplichte universitaire rechtenstudie), benoemingsbeleid (verzuiling), welstand en dergelijke. Daartoe heeft hij behalve de relevante literatuur ook de dossiers uit het archief van het ministerie van justitie geraadpleegd. Daarnaast wordt de lezer op microniveau geconfronteerd met een lokale *case study*: hoe verging het 't notariaat in de gemeente Nijmegen. De Jong vergelijkt de ontwikkelingen hier met de gepubliceerde resultaten van onderzoek in andere regio's.

Zo is een bijzonder informatief boek ontstaan dat goed inzicht geeft in de ontwikkelingslijnen — schaalvergroting, versterking monopoliepositie en samenwerking met andere beroepsgroepen van juristen — in dat spanningsveld tussen 'beroep' en 'ambt' waarvan wij thans in andere sectoren de liquidatie meemaken. 'Controle op integriteit. Uitbreiding toezicht op notarissen' kopte *NRC/Handelsblad* op 6 juli 2004: de 'Fransen zijn na twee eeuwen weer terug' zal men na lezing van De Jongs boek denken. Zijn studie is verrijkt met acht bijlagen die onder andere de omvang van de opkomst van katholieke notarissen tonen, de toenemende aantallen academisch geschoolden, enz. Dat notarissen behalve bij de naoorlogse 'zuivering' met de strafrechter in aanraking kwamen, blijft wat op de achtergrond. Een register van personen zou het snel traceren van dwarsverbanden aanzienlijk hebben vergemakkelijkt.

A. H. Huussen jr.

W. L. Korthals Altes, *Tussen cultures en kredieten. Een institutionele geschiedenis van de Nederlandsch-Indische Handelsbank en de Nationale Handelsbank, 1863-1964* (NIBE-SVV Bankhistorische reeks XXIV; Amsterdam: NIBE-SVV, 2004, 574 blz., ISBN 90 5516 207 8).

Dit boek beschrijft de geschiedenis van een Amsterdamse bankinstelling. Deze, de Nederlandsch-Indische Handelsbank of NIHB, is nu reeds ruim veertig jaar van het financieel-economische toneel verdwenen. Bij een groot publiek heeft zij nimmer grote bekendheid verworven omdat haar werkterrein grotendeels buiten Nederland lag en zij is thans geheel vergeten. Toch was de NIHB een opmerkelijke financiële instelling, aangezien zij een van de zeldzame Nederlandse *banque d'affaires* was met haar voornaamste werkterrein in voormalig Nederlands-Indië en het verre Oosten. De schrijver geeft 1863 op als stichtingsjaar, een jaar waarin verschillende banken werden gesticht. Een daarvan was de Rotterdamsche Bank en deze zou een eeuw later

de Nationale Handelsbank of NHB, zoals de NIHB inmiddels was omgedoopt, door aandelenruil met bijbetaling verwerven. Sindsdien is de NHB uiteindelijk onzichtbaar opgegaan in het grote geheel van het huidige ABN-Amro concern, een lot dat zij overigens deelt met talloze andere kleine financiële instellingen.

De onderhavige geschiedschrijving laat onder meer zien dat de NIHB als *banque d'affaires* in de eerste decennia van haar bestaan succesvoller was dan haar latere moederbedrijf en zij legt daarmee een verrassende historische paradox bloot. Binnen het door Korthals Altes met oog voor detail geschetste landschap van deze bankgeschiedenis ontwaart ik drie markante punten. Het eerste is de oprichting in 1863 van de NIHM op initiatief van de Amsterdamse zakenlieden A. Mendel en F. Heukelom, die daarbij konden steunen op Amsterdams, Belgisch en vooral Frans kapitaal. Het was een dochterinstelling van de Algemeene Maatschappij voor Handel en Nijverheid (AMHN), die ook in datzelfde jaar ontstond en geen lang leven beschoren was. De AMHN, die gegrond was op de *crédit mobilier*-gedachte van de gebroeders Pereire, was een participatiemaatschappij dan wel investerings- of *Gründungs*bank en beoogde de oprichting van industriële en transportbedrijven ter bevordering van de economische vooruitgang te bewerkstelligen door hetzij aandelenuitgifte dan wel kapitaaldeelname. Dit zagen de initiatiefnemers als het doeltreffendste antwoord op de nieuwe economische uitdagingen van die tijd, veroorzaakt door de drastische economische deregulering als gevolg van het liberale politieke bewind in zowel Nederland als zijn koloniën in de Oost. De NIHB op haar beurt richtte zich in het bijzonder op de stichting van en deelnemingen in cultuurondernemingen, spoorweg- en scheepvaartbedrijven maar ook op de uitoefening van het kredietbedrijf door het disconteren van handelswissels. Als zodanig werd ze een serieuze concurrent van de uit 1824 stammende Nederlandsche Handel-Maatschappij of NHM, al bleef zij, zoals dit boek laat zien, naar balanstotaal en personeelsomvang immer vele malen kleiner. Winstgevend was zij echter wel.

De NIHB was in die beginjaren primair een gemengde bankinstelling die haar ten dele kort lopende middelen overwegend lang vastlegde. Dit hield grote risico's in, wat bleek toen in 1884 de suikercrisis uitbrak met als gevolg een teruglopende vraag naar rietsuiker en een prijsdaling van dertig procent en meer. Hierdoor ontstonden bij de NIHM liquiditeitsproblemen die het vertrouwen in de soliditeit van de bank ernstig op de proef stelden. Krachtig ingrijpen van een aantal Amsterdamse financiers die ook zorgden voor een forse kapitaalsinjectie meterschikking van aandachtsgebieden van de NIHM naar risicogevoeligheid, redde het bedrijf. De gekozen oplossing kwam erop neer dat de meeste deelnemingen in cultures werden ondergebracht in een nieuwe onderneming, de Nederlandsch-Indische Landbouw-Maatschappij of NILM. De afgeslankte NIHB werd daarvan de enige aandeelhouder. De NILM, zo illustreren de cijfers uit dit boek overtuigend, werd de voornaamste winstbron want na een lastig begin vloeiden de dividenden van de NILM rijkelijk naar de moeder. Tot de jaren dertig overtroffen zij zelfs in veel jaren de winsten uit het moederbedrijf en de eigenlijke bankactiviteiten. Kenmerkend voor dit tweede markante historische moment is dat dit, anders dan bij het eerste, geheel voortvloeide uit bekwaam risicomangement dat in 1884 redding bracht voor de in eerste aanleg gekozen risicovolle opzet van de bank.

Het derde historische moment was de vrijmaking van het koloniale verleden vanaf de Tweede Wereldoorlog en de soevereiniteitsoverdracht in 1949. Evenals bij het eerste historische moment was dit voor de bank een onbeïnvloedbaar historisch gegeven waarop slechts naar vermogen kon worden ingespeeld door strategisch gedrag. Dit was moeizaam en ging gepaard met grote verschillen van inzicht binnen het bankbestuur. Erg succesvol was het bovendien niet. De bedrijfsactiviteiten in Indië en het verre Oosten werden uiteindelijk verkocht of ontmanteld.

Het Nederlandse bankbedrijf, dat nimmer erg groot was geweest, ging verder onder de naam Nationale Handelsbank. Zij ging, door een met het oog op haar aandeelhouders slimme en voordelige aandelenruil met een flinke bijbetaling, op in de Rotterdamsche Bank. Het interessante voor haar was vooral het aldus verworven bezit aan onroerend goed van de NHB in Nederland, waaronder het Maagdenhuis op het Amsterdamse Spui en de monumentale grachtenpanden op het Singel bij de Raadhuisstraat evenals de fiscaal compensabele verliezen van de NHB. Haar kleine kring Nederlandse relaties, vooral oud-Indischgasten geconcentreerd in Den Haag, speelde in deze overname nauwelijks een rol van betekenis. Uiteindelijk waren, zo laat dit boek heel duidelijk zien, de niet onaanzienlijke belastingvoordelen doorslaggevend. De merkwaardige paradox van dit verhaal — destijds zo fraai beschreven door I. J. Brugmans in het *Begin van twee banken 1863* (Amsterdam, 1963) — is dat de Rotterdamsche Bank en de NIHB gelijktijdig begonnen en verdwenen. Belangrijker is evenwel dat deze geschiedenis van een voorgoed verdwenen kleine bank zo dramatisch laat zien hoe in de bedrijfsvoering van een bank kleine en ogenschijnlijk alledaagse voorvallen bepalend zijn voor haar commerciële bestaan. Hierin werd, met name na de Tweede Wereldoorlog, ook de Nederlandse centrale bank een factor van enige betekenis. In dat licht viel het mij op dat de auteur uitvoerig melding maakt van de geschiedschrijving van deze instelling tot 1948 door respectievelijk A. M. de Jong en Joh. de Vries, maar geheel zwijgt over die van ondergetekende (*Tussen behoud en vernieuwing. Geschiedenis van de Nederlandsche Bank 1948-1973* (Den Haag, 2000)), terwijl die in dit verband niet zonder belang lijkt. Kennisneming daarvan had hem ongetwijfeld kunnen behoeden voor de misvatting op bladzijde 430, dat de NHB als kleine instelling extra zou worden belast door het kredietrestrictiebeleid; immers het desbetreffende beleid was soepeler dan Korthals Altes doet voorkomen omdat de met de Bankiersvereniging overeengekomen regeling de kleine instellingen enigermate ontzag. Bovendien is hem hierdoor een bizar incident ontgaan tussen NHB en Nederlandsche Bank inzake de vaststelling van de kasreserve ultimo 1961 in verband met de valuterig van een grote cheque, een merkwaardigheid die zich alleen kan voordoen bij een uiterst kleine instelling als de NHB. Wat ook opvalt, ondanks de ondertitel van dit boek, is de geringe aandacht voor de institutionele veranderingen in de tweede helft van de negentiende eeuw die de aanzet tot het ontstaan van de NIHB gaven. Anderzijds is dat eerder al uitvoerig uit de doeken gedaan door Brugmans in diens boven vermelde werkje en kan ik ten volle begrip opbrengen voor de wens doublures te vermijden. Ernstiger en jammer is dat geen enkele poging is gedaan de lotgevallen van NIHB en NHB in verbinding te brengen met de moderne theorie van de financiële intermediaire waar begrippen als *moral hazard* en *biased selection*, of meer algemeen asymmetrische informatie, centraal staan. Ik acht deze tekortkoming vooral spijtig omdat zij symptomatisch lijkt voor de hedendaagse vervreemding van de economisch historici van de eigenlijke economiebeoefening. Dit ontgaat de economen niet maar ik vrees dat de economisch historici, nu zij hun deeldiscipline met een zekere zelfgenoegzaamheid vrijwel los van economische faculteiten beoefenen, de gevaren hiervan nog niet ten volle onderkennen. Tenslotte biedt in de onderhavige bancaire geschiedschrijving de uitgebreide cijfermatige documentatie over de bedrijfsvoering van de NIHB en zijn grootste dochteronderneming de NILM, een boeiende aanvulling, die in elk geval de econoom aanspreekt. Het feit dat in bijlage 28 over de winstopbouw bijvoorbeeld een kleine telfout of onvolledigheid lijkt te zijn geslopen doet aan dat compliment naar mijn oordeel niets af.

M. M. G. Fase

A. Bornebroek, G. Harinck, ed., *Het kromme rechtbuigen. Mensen en hun motieven in de geschiedenis van de protestants-christelijke sociale beweging* (Amsterdam: Aksant, 2003, 233 blz., €19,90, ISBN 90 5260086 4).

Abraham Kuypers vat de doelstelling van de orthodox-protestantse beweging pregnant samen: 'Gods ordonnantie in huis en kerk, in school en staat weer vast te zetten, 't volk ten baat.' De emancipatie van zijn 'kleine luyden', de sociale strijd, ontbreekt daarin dus. Die doelstelling lijkt weerspiegeld in de geschiedschrijving. Die gaat vooral over de schoolstrijd, de strijd voor kerkherstel, de Anti-Revolutionaire Partij en de mores in 'de gereformeerde wereld.' Oudere generaties van Kuypers erfgenamen wisten te verhalen van kerkelijke toogdagen, van de jongelings- en meisjesbonden; van de debatten op de JV en rokerige kerkenraadsvergaderingen, en soms van verkiezingsdebatten met liberalen en rooien. Maar verhalen over opgewonden discussies in vakbondsafdelingen en wilde stakingsacties treft men zelden aan. Er is ook geen recent overzicht van de geschiedenis van die anderhalve eeuw christelijk-sociale actie, vergelijkbaar met de enkele jaren geleden verschenen geschiedenis van *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Harinck, e. a., 2001). Dit boek is trouwens bepaald sober over de sociale beweging. Talma, de dominee die minister van sociale zaken werd, heeft er zijn plaats in, maar de CNV-secretaris Herman Amelink niet, hoewel hij voor de ARP van 1925-1926 die functie combineerde met het lidmaatschap van de Eerste en van 1931-1946 van de Tweede Kamer.

Nu lijkt die relatief geringe aandacht voor de christelijk-sociale beweging niet alleen een gevolg van de sociale tegenstellingen binnen de protestants-christelijke wereld en het feit dat de christelijke vakbeweging principieel het vleesgeworden harmoniemodel was. De protestants-christelijke wereld geloofde in het primaat van de politiek én wist dat de mens niet van brood alleen kan leven. Men gaf liever zijn laatste cent aan de vrije school en de vrije kerk, dan aan de vakbond. Zodat er niet steeds een laatste cent voor de christelijke vakbeweging overbleef. De vereniging van christen-historici, die bovengenoemde geschiedenis van de ARP initieerde, had ook al jaren een uitgave van de geschiedenis van de protestants-christelijke sociale beweging op het programma staan, zo meldt het Woord vooraf van het hier besproken boek. De bundel *Het kromme rechtbuigen* is geen evenknie van de geschiedenis van de ARP, want het is geen geschiedenis van de christelijk-sociale beweging (afgezien van een inleiding van dertien bladzijden die terecht een impressie genoemd wordt). Zij bevat biografische schetsen van een achttal personages die op de een of andere manier het christelijk-sociale denken en doen belichaamden. Op zich een respectabele onderneming, maar zij heft het geconstateerde tekort niet op.

Amelink (1881-1957) is een van de acht die een (mooie) biografische schets van P. E. Werkman kreeg. Een arbeiderszoon die zich via de christelijk-sociale beweging ontwikkelde van textielarbeider tot secretaris van het CNV en Kamerlid. De 'denker van het CNV', duidelijk en nadrukkelijk, stimulerend, een onvoorstelbaar actief organisator, ook internationaal — en een principieel anti-nazi. Vergelijkbare achtergronden en meer of minder vergelijkbare loopbanen hadden Joost Augusteijn (1876-1962; beschreven door A. Bornebroek), C. J. van Mastrigt (1909-1997; P. E. Werkman), Bauke Roolvink (1912-1979; H. M. ten Napel) en Jan van Eibergen (1906-1987; J. J. van Dijk). Typische vertegenwoordigers van Kuypers kleine luyden, overtuigde christenen die geloofden in het christelijk-sociale denken en de christelijke organisatie; vakbondsmensen, harde werkers die voorbeelden van geslaagde emancipatie werden. Kortom: echte mannenbroeders. Afgezien van Augusteijn traden zij allen vroeg of laat toe tot de politiek — de meeste scribenten schenken naar mijn mening al te veel aandacht aan hun carrières en vooral politieke posities, en te weinig aan hun christelijk-sociale motieven.